

El paisatge del passat a través de topònims urbans valencians actuals

Joan Carles Membrado-Tena

Departament de Geografia

Universitat de València

joan.membrado@uv.es

 <https://orcid.org/0000-0001-6961-1449>

Resum

En aquest article s'analitzen topònims de ciutats actuals (de més de 20.000 habitants) del País Valencià. Per a l'anàlisi toponímica la lingüística és ben necessària, però aquesta ha de ser complementada per l'observació dels trets del paisatge, que és crucial a l'hora de trobar o triar l'origen més plausible d'un topònim, especialment si és opac. Els topònims del passat s'interpreten en aquest article des de dues perspectives: l'observació dels trets del paisatge, d'una banda, i la filologia, de l'altra. Aquesta anàlisi multimètode proporciona resultats més fiables. Els principals resultats revelen que els noms prellatins de ciutats valencianes actuals deriven de trets naturals del paisatge, mentre que els noms llatins i posteriors es refereixen principalment a trets culturals del paisatge. Els topònims són una de les fonts més valuoses per a explicar les preocupacions de la societat del passat.

Paraules clau: toponímia, paisatge natural, paisatge cultural, llengua, País Valencià.

Resumen: *El paisaje del pasado a través de topónimos urbanos valencianos actuales*

En este artículo se analizan topónimos de ciudades actuales (de más de 20.000 habitantes) del País Valenciano. Para el análisis toponímico la lingüística es necesaria, pero esta tiene que ser complementada por la observación de los rasgos del paisaje, que es crucial a la hora de encontrar o elegir el origen más plausible de un topónimo, especialmente si es opaco. Los topónimos del pasado se interpretan en este artículo desde dos perspectivas: la observación de los rasgos del paisaje, por un lado, y la filología, por otro. Este análisis multimétodo produce resultados más fiables. Los principales resultados revelan que los nombres prelatinos de ciudades valencianas actuales derivan de rasgos naturales del paisaje, mientras que los nombres latinos y posteriores se refieren principalmente a rasgos culturales del paisaje. Los topónimos son una de las fuentes más valiosas para explicar las preocupaciones de la sociedad del pasado.

Palabras clave: toponimia, paisaje natural, paisaje cultural, lengua, País Valenciano.

Abstract: *The Landscape of the Past in Contemporary Valencian Urban Placenames*

This paper analyses placenames of present-day towns (bigger than 20,000 inhabitants) in the Valencian Country. In order to carry out the aforementioned toponymical analysis, the linguistic approach must necessarily be complemented by observation of landscape features, which is crucial when finding or choosing the most plausible origin of a placename, especially if it is an obscure one. Placenames from the past are here examined by using a two-fold perspective: on the one hand, observation of landscape features and, on the other, close attention to the linguistic features of placenames. This multi-methodological analysis produces more reliable results: these unearth that pre-Latin names of Valencian towns derive from natural features of the landscape, whereas Latin placenames and later nomenclatures mainly refer to cultural features of the landscape, thus unveiling the extent to which placenames are to be regarded as one of the most valuable sources for explaining past social concerns.

Keywords: natural landscape, cultural landscape, language, Valencian Country.

* * *

1. Introducció

La toponímia és una disciplina de síntesi en la qual convergeixen la geografia –el paisatge– amb la història i la lingüística (Zelinsky, 1997; Tort, 2001). Quant al lligam geogràfic de la toponímia, la designació dels llocs és una de les primeres activitats que fa l'ésser humà en poblar qualsevol entorn natural (Tilley, 1994). Per a una millor gestió, la majoria dels trets significatius d'un paisatge natural han sigut etiquetats amb noms pels colons des de ben antic. D'altra banda, l'anàlisi del paisatge posa de manifest com l'ésser humà transforma els llocs naturals en llocs culturals, i quan un paisatge natural esdevé cultural, designar-lo –posar-li nom– és també una de les primeres activitats humanes. Diversos autors han investigat la interrelació entre els topònims i els trets del paisatge, com ara Sousa i García-Murillo (2001) o Penko Seidl i Golobič (2018).

Un topònim és sempre un nom propi referencial, és a dir, un nom propi que es refereix a un lloc: una referència geogràfica. Però més enllà d'aquest sentit referencial, tot topònim deriva d'un nom comú i, per tant, té un valor semàntic, que sol descriure una característica natural o cultural del paisatge. Els topònims tendeixen a perdurar en el temps, fins i tot quan el paisatge que descriuen ha canviat i la llengua en la qual es va crear el nom ja no s'hi parla. Són molts els estudis que analitzen i discuteixen les dimensions geogràfiques o paisatgístiques dels topònims, com ara els de Tuan (1961, 1991), Gelling (1993), Zelinsky (2002), Rosselló (2004, 2009), Conedera *et al.* (2007), Sousa *et al.* (2010), Jordan (2012), Tort i Sancho (2014), Penko Seidl *et al.* (2015),

Membrado-Tena i Iranzo (2017, 2018), Membrado-Tena i Fansa (2020) o Membrado-Tena (2015, 2021).

Una de les virtuts de la perdurabilitat de la toponímia és que permet la reconstitució virtual dels paisatges naturals o culturals. La toponímia és, per tant, una font documental històrica de gran valor, ja que revela la transformació dels paisatges. Sauer (1956) considera que els topònims són la quarta dimensió de la geografia (l'expressió del temps), perquè el seu estudi contribueix a la reconstrucció dels paisatges històrics. Litton (1968) va ser un dels primers estudiosos a utilitzar la toponímia com a eina per a estudiar i comprendre els canvis en el paisatge. Per a Riesco (2010), l'anàlisi diacrònica dels topònims és la forma d'entendre l'evolució d'un paisatge secular que ja no existeix. Altres estudiosos han escrit sobre la longevitat dels topònims i la resistència d'aquests als canvis lingüístics, com ara Thornton (1997) o Kadmon (2000).

Els topònims actuals poden ser *transparentes* (intel·ligibles en la llengua actual del lloc) o *opacs* (inintel·ligibles a causa d'un canvi cultural i lingüístic). Quasi tots els topònims tradicionals són opacs, per la qual cosa cal una anàlisi etimològica adequada per a descobrir-ne el contingut semàntic. Per a tal fi, la toponímia s'ajuda d'altres ciències, generalment la lingüística, per a estudiar els prefixos, sufixos i arrels que componen el topònim. A més, per a esbrinar la semàntica de topònims opacs, cal fer servir fonts històriques i, sobretot, cal observar el paisatge des d'una perspectiva geogràfica.

Alguns topònims funcionen com a importants –a voltes únics– documents històrics sobre la dinàmica del paisatge, però també sobre qualsevol estructura econòmica, social, política i cultural d'un territori (Penko Seidl, 2019). Com ja s'ha dit, un topònim sol sobreviure als canvis paisatgístics o culturals (inclosa la llengua), i continua sent útil a escala referencial, encara que perda el seu valor semàntic. La durabilitat del topònim és convenient per als residents locals, ja que ajuda a evitar que accidents geogràfics pròxims però similars es diguen de la mateixa manera. També es podrien utilitzar sinònims per a anomenar trets similars d'un paisatge que són veïns entre si, però una llengua no sempre té tantes paraules per a designar el mateix o similar significat d'un tret del paisatge i, per això, és útil conservar els topònims antics encara que siguin inintel·ligibles (només com a referències). Això permet crear sinònims opacs (a partir d'altres llengües) i evita ambigüitat i malentesos. La perdurabilitat de la toponímia no solament és útil perquè els colons evitaren l'homonímia, sinó també perquè els estudiosos moderns poden analitzar aquests noms antics i recuperar-ne la geografia física i humana dels paisatges que designaven.

Moltes persones estudioses han intentat desentranyar el significat dels topònims opacs amb la sola ajuda de la lingüística, i han plantejat teories que poden estar o no relacionades amb l'entorn geogràfic del lloc estudiat. Per a desentranyar la semàntica dels topònims opacs cal fer servir un mètode en el qual els trets lingüístics siguin validats pels geogràfics (i per les fonts històriques si n'hi ha). L'objectiu principal d'aquest article és fer palès el paper fonamental del paisat-

ge –juntament amb la lingüística (i la història)– per als estudis de toponímia quan es tracta de topònims no transparents. Si una persona estudiosa té dos o més teories diferents sobre l'origen d'un topònim opac, cal tenir en compte els trets del paisatge per a triar-ne la interpretació més plausible.

A més de tractar els topònims corresponents a les poblacions valencianes actuals (amb més de 20.000 habitants), el segon objectiu del nostre estudi de cas és aprofundir en la seua anàlisi toponímica. Encara que alguns treballs individuals i generals s'han ocupat dels topònims valencians en general i, particularment, dels topònims urbans, cal revisar o plantejar noves propostes sobre aquests, ja que les teories etimològiques clàssiques –en alguns casos– poden ser discutibles i solen ser discutides.

Quant a l'estructura de l'article, després d'explicar la metodologia (anàlisi toponímica basada en la lingüística i en l'observació del paisatge) i l'estudi de cas (ciutats valencianes actuals amb el llinard demogràfic indicat), passem a mostrar els resultats, que són posteriorment discutits i que ens revelen certs patrons de prevalença quant a l'origen toponímic (tret natural o tret cultural del paisatge) que difereixen entre ciutats d'origen prellatí i postllatí.

2. Mètode i estudi de cas

En aquest treball utilitzem un mètode d'anàlisi en el qual l'enfocament lingüístic ha de ser validat pels trets naturals (físics) o culturals (arqueològics) del paisatge. Cap topònim s'estudia ací des d'una única perspectiva: l'observació dels trets del paisatge es recolza en una interpretació filològica plausible i viceversa. Aquest mètode complementari permet obtenir resultats més fiables des de qualsevol perspectiva. Per tant, la metodologia es basa, en primer lloc, en els estudis lingüístics dels erudits; en segon lloc, en l'observació i interpretació del paisatge; i en tercer lloc, en una síntesi de tots dos per a acceptar les hipòtesis etimològiques ja proposades o per a crear-ne de més plausibles. El grau d'opacitat lingüística dels topònims depén de dos factors principals per al nostre cas d'estudi. D'una banda, de l'antiguitat: els topònims prellatins –que poden ser d'origen ibèric o indoeuropeu prellatí– són els més opacs; de l'altra, de l'afinitat amb les llengües llatines: la toponímia àrab –tot i ser més recent que la llatina– és més difícil de capir per la distància lingüística i pel fet que menys persones estudioses l'han tractada.

El nostre cas d'estudi es refereix al País Valencià. En aquest treball s'ha analitzat una mostra toponímica que replega tots els topònims de municipis de més de 20.000 habitants, d'acord amb les dades de l'INE (2021). S'ha triat la figura administrativa de municipi perquè aquests solen estar millor documentats toponímicament (Tort, 2000). S'han escollit aquells municipis que tinguen més de 20.000 habitants perquè les persones estudioses solen prioritzar-ne l'anàlisi

centenar i de més de 20.000 habitants n'hi ha 65, que ja ens sembla una mostra bastant significativa.

El territori valencià comptava, per tant, amb 65 municipis de més de 20.000 habitants el 2020 (fig 1). A partir d'estudis toponímics anteriors –com ara els de Coromines (1989-1997), Barceló (2010), Membrado (2012, 2015, 2018, 2021), Membrado i Iranzo (2017, 2018) o Membrado i Fansa (2020)– s'ha creat una taxonomia en funció de l'origen historicolingüístic de cada topònim, que pot ser de quatre tipus: prellatí, llatí (clàssic o tardà), àrab i català/valencià. Per a entendre la divisió en aquests quatre grups lingüístics cal comprendre la història lingüística del País Valencià, a la qual ens referirem tot seguit breument.

Durant el segon mil·lenni a. de C. i fins al segle VI a. de C., pobladors probablement indoeuropeus (si tenim en compte alguns topònims antiquíssims valencians actuals que són d'origen indoeuropeu) van desenvolupar la metal·lúrgia i l'agricultura en tot el territori actual de València. Cap al segle VI a. de C., la cultura i la llengua ibèriques (si tenim en compte alguns topònims antics valencians actuals que són d'origen ibèric) es van estendre per la zona costanera mediterrània entre Llenguadoc i Andalusia, incloent-hi les actuals ciutats valencianes com Sagunt (SAGUNTUM, ARSE), Llíria (EDETA, *ILIRIA), Xàtiva (SAITABIS) o Elx (ILICI).

La Segona Guerra Púnica (218-201 a. de C.) es va iniciar després de l'atac del cartaginés Hanníbal a Saguntum, ciutat aliada dels romans, i va suposar un punt d'inflexió en el domini ibèric i l'inici de la llatinització a les terres de l'actual València. S'hi van fundar colònies romanes noves de trinca, com ara VALENTIA (València) el 138 a. de C. (Baydal, 2018). VALENTIA seria el primer topònim conegut pròpiament llatí, ja que fins a aquell moment els topònims eren bé indoeuropeus prellatins o bé ibèrics.

Com a conseqüència de la dominació romana, els habitants de l'actual País Valencià van anar abandonant la llengua ibèrica i adoptant el llatí, però quan els àrabs van conquerir la Península Ibèrica (711-714) i es van ensenyorir de la major part del territori anomenat *al-Àndalus* (dit així per la confusió entre els *vàndalus* (àndalus) nord-africans i els visigots hispans, pobles tots dos germànics amb la mateixa fesomia per als àrabs i per als seus aliats amazics). Això va produir un nou canvi cultural que va suposar el pas gradual del llatí a l'àrab anomenat andalusí. Durant alguns segles convisqué el llatí tardà amb l'àrab i es crearen topònims de tots dos tipus, però progressivament l'àrab esdevingué la llengua dominant.

Uns segles més tard, el rei cristià d'Aragó Jaume I va conquerir les terres valencianes (1232-1245) i va fundar el Regne de València. El predomini numèric inicial dels colons catalans sobre els aragonesos explica que el català –conegut també com a valencià a partir del segle XV– es convertira en la llengua oficial de València (Furió, 1995). Després de més de quatre segles i mig de Regne de València, el 1707 la dinastia dels Borbons va imposar les lleis castellanques i la

llengua castellana com a única llengua oficial de València. Malgrat segles de prohibició, el català/valencià continuava viu en aquest territori quan el Regne d'Espanya va esdevenir un estat democràtic el 1977. Hui totes dues llengües –valencià i castellà– són oficials i el valencià, a més, és llengua pròpia de la Comunitat Valenciana.

Els resultats de la nostra investigació es mostren a les taules 1 (noms prellatins), 2 (llatins), 3 (àrabs) i 4 (catalans) on s'assenyala el topònim analitzat, el tipus de paisatge (natural o cultural) i els trets generals i específics de cada paisatge. Entre els trets generals de paisatges naturals trobem l'aigua, el relleu i la flora, i entre els trets generals de paisatges culturals els assentaments de població, els edificis defensius, les infraestructures, els noms de persona i de personatges de la religió i els noms agrícoles.

3. Resultats

En aquesta secció descrivim l'origen historicolingüístic i el contingut semàntic d'aquests 65 topònims, segons el mètode descrit anteriorment. Els resultats es mostren a les taules 1, 2, 3 i 4, organitzades segons l'origen historicolingüístic (prellatí, llatí, àrab i català/valencià). Els resultats també es mostren cartogràficament a les fig. 2, 3, 4 i 5, organitzades de nou segons l'origen historicolingüístic.

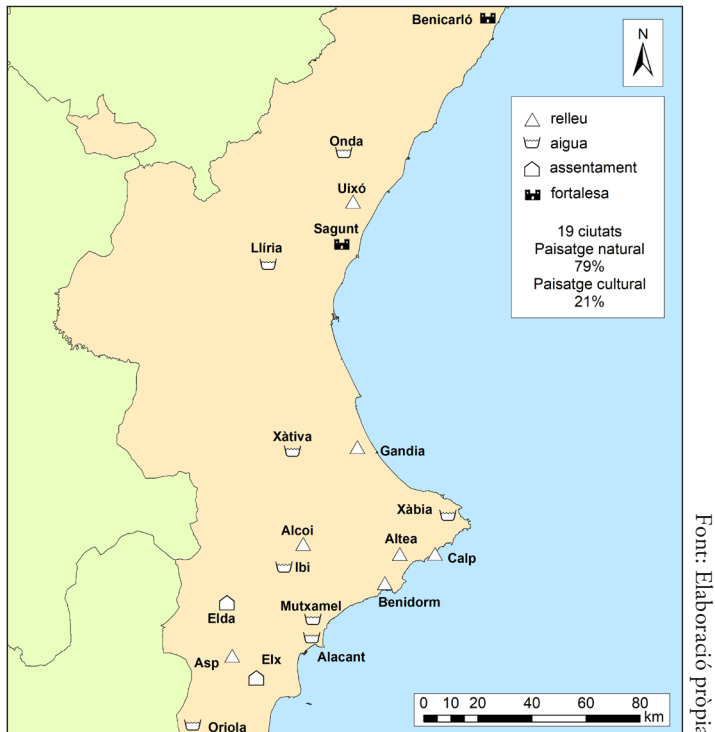
Per a ordenar aquesta anàlisi hem dividit els paisatges que descriuen els topònims en naturals i culturals. Al seu torn, els paisatges naturals els hem dividit en aquosos, orogràfics i vegetals, i els culturals en defensius, poblacionals, infraestructures, antropònims (noms de persona i noms de personatges de la religió) i agrícoles. Val a dir que els antropònims, quasi sempre, fan referència en el seu origen a assentaments poblacionals de caràcter agrícola.

Seguint la literatura principalment d'autors com ara Coromines (1989-1997), Barceló (2010), Membrado-Tena (2012, 2015, 2018, 2021), Membrado i Iranzo (2017, 2018) i Membrado i Fansa (2020), s'ha dut a terme una anàlisi dels antecedents semàntics i lingüístics dels 65 noms de poblacions valencianes de més de 20.000 anys. Trobem que hi ha 19 noms prellatins, 22 llatins, 16 àrabs i 8 catalans. Es pot observar que durant el període prellatí la majoria dels topònims es referien a trets naturals (aigua, relleu), ja que, per a colonitzar millor el territori, els colons necessiten etiquetar cada tret natural important del medi físic; no obstant això, durant l'època romana i posteriors, a causa dels avanços tècnics i de les societats cada volta més jerarquitzades, predominen els topònims vinculats a trets dels paisatges culturals. Aquests trets del paisatge cultural deriven d'assentaments (pobles), fortaleses (castells, torres), agricultura (cultius), infraestructures (camins, assuts, ponts, pedreres, hostals), persones (normalment terratinents) o personatges religiosos.

Taula 1. Noms prelatins analitzats

Nom	Paisatge	Tret general	Específic
Alacant	natural	aigua	llac
Ibi	natural	aigua	font
Mutxamel	natural	aigua	marjal
Onda	natural	aigua	riu
Oriola	natural	aigua	riu
Xàbia	natural	aigua	riu
Xàtiva	natural	aigua	font
Alcoi	natural	relleu	muntanya
Altea	natural	relleu	muntanya
Asp	natural	relleu	muntanya
Benidorm	natural	relleu	muntanya
Calp	natural	relleu	muntanya
Gandia	natural	relleu	muntanya
Uixó	natural	relleu	muntanya
Benicarló	cultural	fortalesa	castell
Sagunt	cultural	fortalesa	castell
Elda	cultural	assentament	poblat
Elx	cultural	assentament	poblat
Llíria	cultural	assentament	poblat

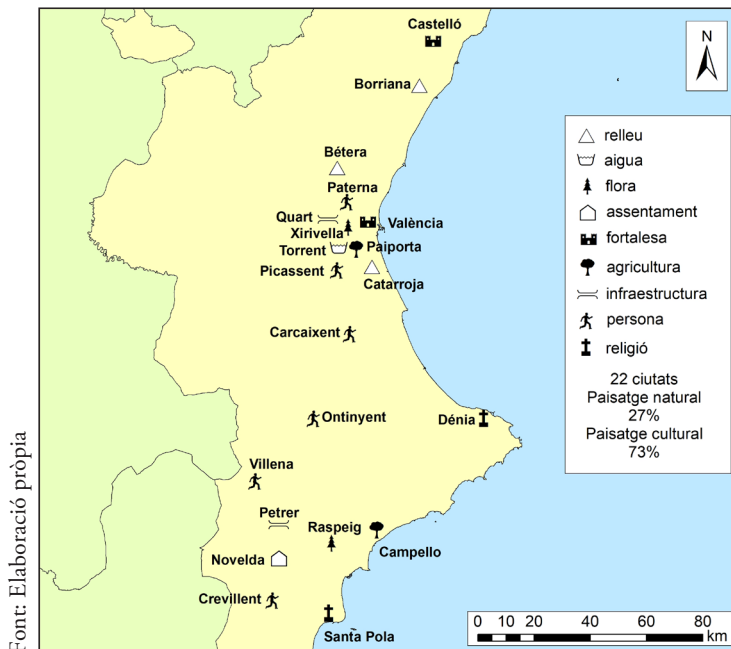
Figura 2. Noms prelatins analitzats

Taula 2. Noms llatins analitzats

Nom	Paisatge	Tret general	Específic
Bétera	natural	relleu	rocam
Borriana	natural	relleu	color
Catarroja	natural	relleu	punta
Torrent	natural	aigua	riu
Raspeig	natural	flora	espart
Xirivella	natural	flora	bosc
Castelló	cultural	fortalesa	castell
València	cultural	fortalesa	ciutat
Novelda	cultural	assentament	poblant
Carcaixent	cultural	persones	vil·la
Crevillent	cultural	persones	vil·la
Ontinyent	cultural	persones	vil·la
Paterna	cultural	persones	vil·la
Picassent	cultural	persones	vil·la
Villena	cultural	persones	vil·la
Dénia	cultural	religió	paganisme
Santa Pola	cultural	religió	cristianisme
Mislata	cultural	infraestructura	assut
Quart	cultural	infraestructura	camí
Petrer	cultural	infraestructura	pedrera
Campello	cultural	agricultura	parcel·la
Païporta	cultural	agricultura	horta

Figura 3. Noms prelatins analitzats

Taula 3. Noms àrabs analitzats

Nom	Paisatge	Tret general	Específic
Alfajar	natural	aigua	font, ullal
Alzira	natural	aigua	riu
Cullera	natural	relleu	muntanya
Requena	natural	relleu	racó
Alboraia	cultural	fortalesa	torre
Almassora	cultural	fortalesa	castell
Burjassot	cultural	fortalesa	torre
Aldaia	cultural	assentament	alqueria
Algemesí	cultural	persones	ofici
Oliva	cultural	persones	alqueria
Vinaròs	cultural	persones	alqueria
Almoradí	cultural	religió	islam
Sueca	cultural	infraestructura	mercat
Alaquàs	cultural	infraestructura	séquia, pont
Manises	cultural	infraestructura	hostal
Alfàs	cultural	agricultura	camp

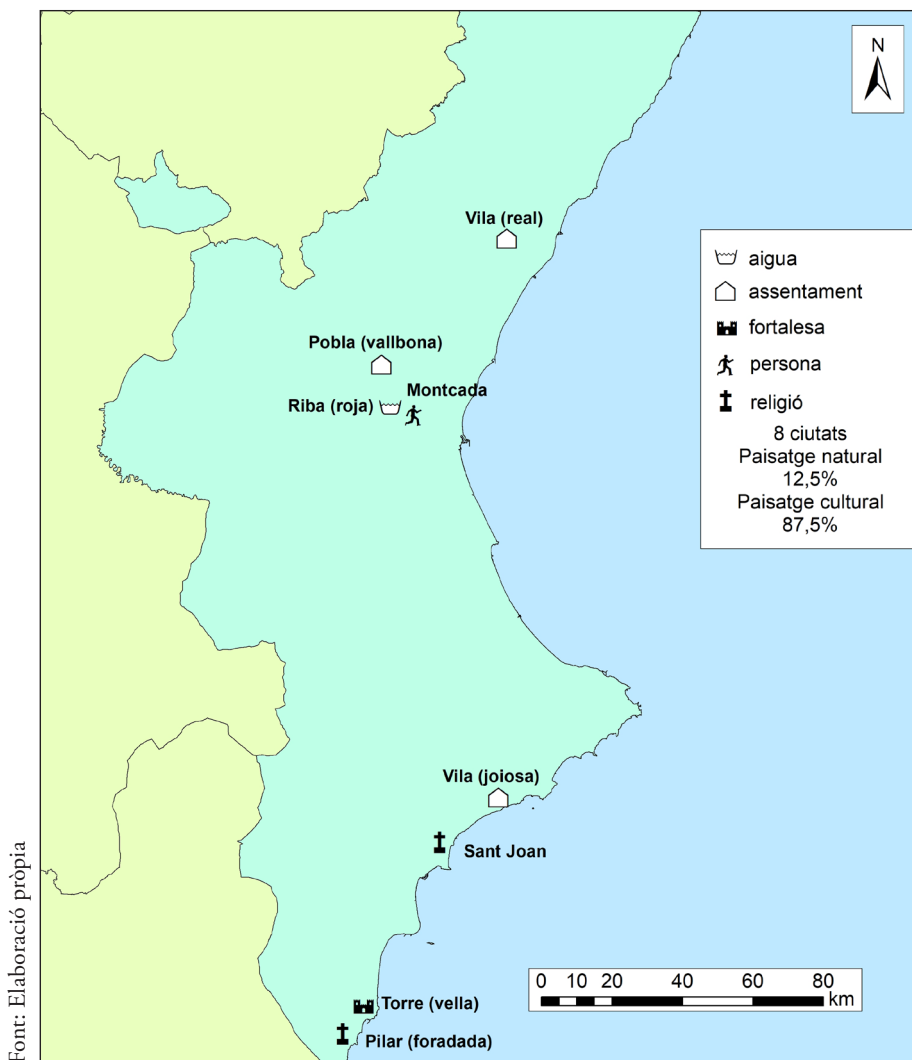
Figura 4. Noms àrabs analitzats

Taula 4. Noms catalans analitzats

Nom	Paisatge	Tret general	Específic
Riba-roja	natural	relleu	riba
Torrevel·la	cultural	fortalesa	torre
La Pobla de Vallbona	cultural	assentament	poble
Vila Joiosa	cultural	assentament	poble
Vila-real	cultural	assentament	poble
Montcada	cultural	persones	antrotopònim
Pilar	cultural	religió	cristianisme
Sant Joan	cultural	religió	cristianisme

Figura 5. Noms catalans analitzats

Descrivim tot seguit individualment cadascun dels 65 topònims classificats segons si el paisatge és natural (aigua, relleu, flora) o cultural (fortalesa, assentament, nom de persones o antropònim, hagiòtopònim, infraestructura, agricultura). Val a dir que hi posem un especial èmfasi en la descripció dels noms prellatins, ja que són els més opacs, per bé que els topònims d'altres orígens etimològics també són explicats.

3.1. Elements naturals del paisatge: aigua

L'aigua és un element imprescindible per a la vida i més encara en entorns semiàrids com el mediterrani, on escasseja i limita l'assentament humà. Per això els topònims derivats de l'aigua són abundants dins la mostra de 65 noms d'aquest article i, en general, dins la toponímia valenciana.

Entre els topònims prellatins *Alacant* està relacionat amb l'arrel indoeuropea **lak(u)* 'llac, llacuna, estany' (Pokorny, 1959, p. 653). Quant al sufix *-nt*, sol formar el participi present d'un verb en les llengües indoeuropees (Petrov, 2013). D'aquesta manera, **laka-nt* significaria 'llacunós, albuferenc', en referència a una antiga badia o caleta (d'aigua marina estancada) esdevinguda –per agents erosius– llacuna costanera i, finalment, durant l'època medieval, aiguamoll, amb el nom d'*Albufereta*. Quant a la /a/ inicial, es deuria a una aglutinació de l'article àrab *al*, que donaria *Al-lacant* (forma present –Allacant– als mapes de la família de cartògrafs mallorquins Cresques). El nom d'Alacant fa referència originalment a l'actual jaciment arqueològic –al costat de l'Albufereta– de LUCENTUM (adaptació llatina de **Lakant*) (Membrado-Tena, 2018, p. 40).

La gran ciutat valenciana al sud del sud és la històrica *Oriola*, topònim que es divideix en dos lexemes amb la mateixa arrel i semàntica. Aquesta arrel és **ur* 'aigua, riu', una forma ibèrica coincident amb l'actual paraula basca *ur(a)* '(l') aigua', i molt similar a l'arrel protoindoeuropea **ubr* i **udder* (d'on procedeix l'arrel grega *hydro* 'aigua') (Watkins, 2000, p. 100). Les arrels **uri* + **ura* donen lloc a **Uriura* i, per dissimilació, a **Uriula* (que és la forma àrab del topònim *Oriola*). Per obertura vocàlica, el nom degué passar d'*Uriula* a *Oriola* (i després a *Orihuela*, en castellà, per diftongació). Segons la gramàtica basca actual, la duplicació d'una paraula implica una forma augmentativa i emfàtica, per la qual cosa **uri* + **ura* podria significar 'el gran riu', en referència al riu Segura, que passa per *Oriola* i dona vida a les seues àrides terres. L'arrel **ur(i)* apareix en alguns altres noms de rius, com ara *Oria* (País Basc) o *Uria* (Romania). Sovint és precedida d'un article definit (/s/ /t/ /d/): *Súria* (pel riu Cardener), *Sòria* (pel riu castellà Duero), *Túria* (riu valencià) o *DURIA* (forma llatina del Duero).

La històrica ciutat de *Xàtiva* té un origen complex que deriva de la forma romana **SAITABI(S)* i la ibèrica **Saiti*. Aquest topònim es compon de dues arrels indoeuropees: **sait* 'set' (cf. arrel protoindoeuropea **septm*; llatí *SEPTEM*; francès *sept*; català *set*; italià *sette*; romanès *șapte*; hindi *saat*) (Blažek, 1997); i **ab(i)* 'aigua(es), riu(s)' (Pokorny, 1959, p. 23). Les arrels **sait* + **abi* significa-

rien ‘set aigües’ o ‘abundància d’aigua’, ja que el set es considera el número de l’abundància i la plenitud: set són els dies de cada fase lunar i, per tant, cada setmana dura set dies. Gràcies als seus rius i brolladors, Xàtiva està excepcionalment ben proveïda d’aigua durant tot l’any, la qual cosa va ser un factor clau en el seu entorn sec. No gaire lluny de Xàtiva hi ha un poble anomenat *Setaigües* (Siete Aguas) ja que té molta aigua i brolladors. L’evolució de Saitabi a Xàtiva està influïda per la fonètica àrab, que sovint converteix la /s/ inicial en /x/ (Coromines 1989-1997, VIII, p. 120).

Segons Barceló (2001, p. 83), el topònim *Sueca* deriva de **suwayqa* ‘mercadet’, de l’àrab *suq* ‘soc’ + diminutiu *ayqa*. Coromines (1989-1997, vol. VII, p. 181-183) planteja una atractiva hipòtesi que diu que l’origen últim de Sueca podria ser SUCRO (nom clàssic del riu Xúquer), evolucionant –per fonètica àrab– a **suqra* > **suwqra* > **suwqa* i després –per semàntica àrab– a **suwayqa*.

Coromines (1989-1997, VIII, p. 106) considera que *Xàbia* podria derivar d’(*Hemero*) *Skopeion*, ‘(diürna) talaia’, nom donat pels grecs al cap de Sant Antoni, entre Xàbia i Dènia. Tot i la tesi de Coromines, l’evolució fonètica de *Skopeion* a *Xàbia* és poc plausible, per la qual cosa plantejem una hipòtesi alternativa: en estar aquest poble prop del riu Gorgos, el nom *Xàbia* (forma medieval: *Xàbea*; forma anterior: **Sàbea*, abans que la /s/ inicial es convertira en /x/ per la fonètica àrab) podria estar relacionat amb l’arrel indoeuropea **ab(ea)* ‘aigua, riu’ (Pokorny, 1959, p. 23). Molts noms de rius deriven d’aquesta arrel *ab*, com ara Punj-**ab* (hindi-urdú que significa ‘cinc rius’), Avon (diversos rius d’Anglaterra), Avre (riu francès), Àvia (riu gallec), Àvola (pel riu Cassibile a Sicília) o Àvila (pel riu castellà Adaja). La /s/ inicial de **Sàbea* només indicaria un article definit o un element intensiu, com ara a Sava (riu balcànic), o Savona i Sabàtia (rius lígurs a Itàlia) (Pellegrini 1990, p. 104).

Mutxamel sembla un nom tautològic que procedeix de mutxa + mel. L’arrel **mutxa* provindria del llatí vulgar **MUSTIDA* (**mústia* > **mutsia* > *mutxa*) ‘humit, mullat’ (Coromines 1989-1997, II, p. 36), referint-se als marenys al costat de la desembocadura del riu Montnegre, que era una àrea pantanosa dins d’un entorn àrid. L’arrel **mel* derivaria de l’arrel protoindoeuropea **mel-* ‘suau’ (cf. llatí *MOLLIS* ‘suau’, i anglès *mild* ‘suau, lleu’) (Harper, 2001), referida a les terres blanques i humides adjacents a la desembocadura del riu Montnegre.

El topònim *Onda* deriva de l’arrel indoeuropea **unda*, relacionada amb el llatí *UNDA* ‘ona’ (Watkins, 2000, p. 95). Podria referir-se al sinuós curs del riu Sonella. Un cognat és el riu Onyar (llatí *UNDARIUS*) a la ciutat de Girona (llatí *GER-UNDA*) i Gironde (estuari dels rius Dordonya i Garona), del llatí *GARUNDA* (García-Alonso, 2005, p. 251).

El topònim *Ibi* té el seu origen a l’arrel basc-ibèrica **ib(i)* ‘riu(s), aigua(es)’ (Coromines, 1989-1997, p. 433). *Ibi* compta amb abundants fonts (brolladors) i un petit rierol (anomenat *Riu d’Ibi*) dins d’un entorn àrid. Els cognats d’*Ibi* són *IBER* (d’on prové el riu *Ebre* o el grec *Evros*), *EBORACUM* (nom llatí de York, que fa referència al riu Ouse) o el romà *TIBER* (amb article definit /t/).

Quant a topònims hídrics no prellatins cal esmentar el nom transparent *Torrent*, que deriva del llatí TORRENS ‘flux violent’ (per les *flash-floods* pròpies dels torrents). *Alfàfar* procedeix del plural àrab *al-hufar*, ‘forats, clots’ (Barceló, 2010, p. 51), referit als clots d’aigua o ullals, abundants en aquest poble albuferenc. *Alzira* deriva de l’àrab *al-Jazira Xuqr* ‘l’illa del Xúquer’, d’on Algezira (medieval) i Alzira. La medina d’Alzira s’ubicava sobre un meandre del Xúquer molt pronunciat que fou estrangulat artificialment i que va convertir Alzira en una illa fluvial (tres quartes parts del caixer que protegia l’illa van ser reblides artificialment el 1967 i el topònim va perdre la seua semàntica) (Membrado-Tena, 2012).

Quant a topònims d’aigua d’origen català cal esmentar Riba-roja de Túria, homònim de Riba-roja d’Ebre, que marca que el poble es troba a la vora o riba d’un riu –on el color de la terra, a més, és rogenç–.

3.2. Elements naturals del paisatge: relleu

València és un país mediterrani i, com a tal, muntanyenc, on el relleu és protagonista del paisatge. *Gandia* deriva de l’arrel indoeuropea **kant(o)* ‘muntanya, roca o racó’ (Pokorny, 1959, p. 525). Derivats de **kant(o)* en català són ‘cantó’ i ‘cantonada’. El comtat anglès de Kent es deia en llatí CANTIA (cf. *Gandia*), i significaria ‘punta o racó’ (Harper, 2001). *Gandia* es refereix probablement al massís del Mondúver, que forma un racó on conflueixen les serralades ibèrica i bètica.

Benidorm procedeix del llatí PINNA, ‘merlet, roca, penya’ i de l’indoeuropeu (prellatí) **turmi*, ‘roca, penya’ (Coromines 1989-1997, vol. IV, p. 22). Seria, per tant, un topònim tautològic. La penya a què fa referència seria el Puig Campana, als peus de la qual s’emplaça Benidorm. En l’època àrab, segons la fonètica i la semàntica àrabs, els parlants van adaptar el llatí PINNA a l’àrab *beni* ‘clan’.

Alcoi sembla dividit en dues arrels: *al* + *coi*. **Coi* sembla ibèric, una llengua el vocabulari de la qual està relacionat amb el basc. L’existència d’una certa afinitat entre el vocabulari de les llengües basques i ibèriques –que no implica necessàriament una relació filogenètica– ajuda a resoldre el contingut semàntic dels topònims ibèrics, ja que, a diferència de l’ibèric, el basc és una llengua viva i coneguda. En basc *goi* o *coi* significa ‘part superior’ (Goiherri ‘terra alta’, Azcoitia ‘roca de dalt’). *Alcoi* es troba en la part alta del riu Serpis, al peu de la muntanya del Menejador, per la qual cosa *coi* hi faria referència. El prefix *al* podria ser una aglutinació posterior de l’article àrab *al* (‘el’) o podria derivar de l’iber **el-lo* (‘poble’) i d’ací haver-se reduït a **el* i després a **al*, per confusió amb l’article àrab.

A la Vall d’Uixó, la partícula *Uixó* significa ‘alt’ i fa referència al castell situat damunt d’un tossal, mentre que l’actual nucli urbà es troba a *la Vall* que hi ha als peus de l’esmentat castell. *Uixó* sembla estar relacionat amb l’arrel proto-celta **ux-*, relacionada al seu torn amb l’arrel indoeuropea **ups-* ‘alt, amunter’

(cf. anglès 'up') (Curchin, 2008, p. 26). Cognats són UXELLODUNUM (antic oppidum gal, al riu Dordonya) (Hamp, 1992, p. 10), Uxué (Navarra) o UXAMA (actual Osma) (Villar, 1995, p. 28).

Altea procedeix d'**Altaia* o **Alteia*, relacionat amb el llatí ALTUS 'alt, amunter', i amb l'arrel indoeuropea **al-* 'créixer, nodrir' (Watkins, 2000, p. 3). Podria referir-se a l'abrupta muntanya de Bèrnia, als peus de la qual es troba Altea (Coromines, 1989-1997, II, p. 173).

L'origen del topònim *Calp* són les arrels indoeuropees **kar* 'dur, roca' (Watkins, 2000, p. 37), canviant /r/ per /l/; i **ped* 'xafar, trepitjar, peu'. *Cal-pe* era el nom llatí del Penyal de Gibraltar, que presenta una fesomia similar a la Peña de Calp (coneguda com *Penyal d'Ifac*), als peus de la qual es troba Calp (Coromines, 1989-1997, III, p. 202-203). Un cognat de Calp és el Carpio (castellà) o Carpat (gran serralada de Romania).

Asp pot comparar-se amb cognats bascs i pirinencs com ara Aspe, Azpe o Azpeita, amb l'arrel basca (*h*)aitz 'roca' (reduïda a az o as), i -pe(ítia) 'davall, dessota'. Alhora, l'arrel *as-* podria estar relacionada amb arrels indoeuropees com ara **arx* 'ciutadella, fortalesa' (cf. Arse, nom ibèric de *Sagunt*) i **ped-*, 'als peus' (Pokorny, 1959, p. 790). L'arrel Asp, en qualsevol cas, es relaciona amb un lloc situat al peu d'una roca o una fortalesa, en referència al Castell del Riu (a 3 km de l'actual ciutat d'Asp) prop del qual s'han trobat restes d'un poblat ibèric (Membrado-Tena i Iranzo, 2017).

Entre els topònims de relleu d'origen romà cal esmentar *Catarroja*, l'origen últim del qual es troba al lexema **cata*, derivat del llatí CAPITA 'cap, punta (dins l'Albufera)' (Barceló, 2010, p. 42), mentre que roja obeeix al color tèrbol de les aigües del Barranc de Torrent (Membrado-Tena i Iranzo, 2018, p. 255).

Bétera derivaria del llatí PETREA 'rocam' i adquiriria la forma actual per fonètica arabitzada. Aquesta població es troba al raiguer immediat (i pedregós) a la plana litoral valenciana i seria un rocam, per tant, en comparació amb les terres al·luvials contigües.

Segons Coromines (1989-1997, vol. III, p. 92) *Borriana* deriva de l'antropònim tardollatí BURRIUS, propietari d'una vil·la dita *burriana* en el seu honor. No obstant, és probable que el topònim Borriana (i el veí topònim Borriol) derivin de la descripció del color de la terra: concretament de *BURR(E)US, 'rogenc, ros', metàtesi de RUB(E)US, 'roig (clar)', d'on el castellà rubio (cf. Rubiols, Rubió) (Membrado-Tena i Fansa, 2020, p. 42).

Quant a topònims de relleu d'origen àrab, *Requena* provindria de l'arrel **rkn* 'consolidar, refermar', mateixa arrel que **rukn* 'racó' i **rakin* 'sòlid' (Coromines, 1989-1997, vol. VI, p. 350). Requena es troba en un racó de difícil accés: es troba separada a llevant per les muntanyes de Bunyol i a ponent per la profunda gorga del Cabriol. Per tant Requena és un sòlid recó que pot ser fermament defensat.

Cullera és citada pels geògrafs àrabs del segle XI i XII com a *Qulyayra*. Derivaria de l'àrab *qul-la* 'cim de muntanya', més el sufix *-ayra*, que podries ser diminutiu o ponderatiu. Es tracta d'un orònim, ja que el relleu de Cullera

destaca per ser l'única muntanya litoral entre la Serra d'Orpesa i el Cap de Sant Antoni (Xàbia), al llarg d'una franja costanera arenosa i baixa de 180 km que conforma el Golf de València. El nom ibèric de Cullera era *Sucro* (d'on deriva el riu Xúquer) (Membrado, 2012).

3.3. Elements naturals del paisatge: flora

Només hi ha dos topònims de ciutats valencianes de més de 20.000 habitants que descriuen la vegetació del lloc. D'una banda, (Sant Vicent del) *Raspeig*, que està relacionat amb l'arrel llatínogermànica **rasp* (Haper, 2001), d'on deriva 'raspall' i 'raspar'. Té a veure amb un tipus de plantes rasposes que creixen a zones àrides i amb què es fan raspalls i fregalls (plantes com ara l'espart, propi de Sant Vicent). De l'altra, Xirivella procedeix del llatí tardà SILVELLA 'bosquet' (Coromines, 1989-1997, vol. VIII, p. 132).

3.4. Elements culturals del paisatge: fortalesa

Coneguda com SAGUNTUM en època romana, *Sagunt* sembla derivar de l'arrel protoindoeuropea **segh* 'dominar' (Meier-Brügger, 2013, p. 104), més el sufix -NT(UM), que sol formar el participi present d'un verb (Petrov, 2013). En concret, podria tractar-se d'un nom cèltic, derivat de **sego* 'poderós, fort' més el sufix -nt(um) (cf. Segontia, d'on deriva la castellana Sigüenza) (Curchin, 2008, p. 25). Una forma patrimonial derivada de SAGUNTUM és *Segó* (Valls de Segó, abans de *Segon*) que podria derivar directament d'una forma alternativa *SEGUNTUM. En qualsevol cas SAGUNTUM voldria dir la 'dominant, la fortalesa'. Els noms Sagunt i *Sagunto* són denominació restaurades, ja que fins al segle XIX Sagunt es deia *Morvedre* (del llatí MURUS VETERIS 'murada vella'). Un nom alternatiu per a SAGUNTUM era l'ibèric *Arse*, que es troba en les monedes ibèriques. L'origen d'*Arse* pot relacionar-se amb la paraula basca *harresi* 'murada'. També sembla estar relacionat amb l'arrel protoindoeuropea **(h)erk*, d'on procedeixen paraules llatines com a ARCEO 'defensar' o ARX 'ciudadella' (com la del pujol capitolí de Roma conegut com ARX). *Arse*, SAGUNTUM i *Morvedre* són tres noms amb el mateix significat relacionats amb una murada, fortalesa o castell.

Benicarló procedeix, segons Barceló (2010, p. 101), de **Benicas(i)ló* (forma medieval) que, aparentment, provindria de l'àrab *beni* 'família, clan' + *gazl* 'nom familiar' + sufix augmentatiu *-un* (Benigazlun). No obstant això, Coromines (1989-1997, vol. III, p. 274-275) considera que aquest nom deriva del llatí PINNA 'roca, penya, puig' + l'indoeuropeu prellatí *kastlon* 'castellet'. El 'castellet del puig' seria l'actual jaciment ibèric conegut com el *Puig de la Nau* (Membrado-Tena, 2015, p. 80).

D'època romana és el nom de *València*. Aquest topònim deriva del llatí VALENTIA 'vigor, força, salut' i fa referència a un lloc 'que val, que és fort i segur'. És un lloc impulsat des del poder polític, fort i centralitzat, de Roma,

que va buscar en aquest nom propagandístic un reclam per a atraure colons romans (Membrado-Tena, 2017, p. 368)

El topònim Castelló ('castellet') és tardoromà. És un topònim defensiu que fa referència a un castellet ubicat sobre el Tossal de la Magdalena i que vigilava l'àrea immediata. El 1252 Jaume I, una volta pres el castell als àrabs i pacificada la zona, va traslladar el topònim sis kilòmetres al sud de l'emplaçament original i va fundar l'actual Castelló. El topònim Castelló s'ha designat històricament amb el segment distintiu *de la Plana* (front a l'emplaçament original en alt) (Membrado-Tena i Fansa, 2020, p. 44).

Quant a les fortaleses que designen pobles en època àrab *Burjassot* i *Alboraia* deriven respectivament de l'àrab *burj as-sudd*, 'torre de l'alter', i *al-burayyaj*, 'la torreta' (Barceló, 2010: p. 78). Almassora sembla derivar de l'àrab *mahsura*, 'murada, emmurallada' (Coromines, 1989-1997, II, p. 154). D'època cristiana cal esmentar el topònim transparent *Torrevel·la*, en referència a una torre de guaita per a prevenir els atacs marítims dels musulmans. Al costat de Torrevel·la hi havia la Torre de la Foradada, amb la mateixa funció, i que hui és el segment diferenciador del poble del Pilar de la *Foradada*.

3.5. Elements culturals del paisatge: assentaments

Els assentaments de població són llocs on un indeterminat nombre de persones hi fa la vida quotidiana. La forma llatina d'Elx és *ILICI*, que deriva de la paraula ibèrica **il(i)* 'poble', i del sufix locatiu ibèric **ki* (euskara *-ko*, celta *-ac(us)*), significaria 'lloc del poble' (Pocklington, 2010, p. 118). L'arrel ibèrica **ili* –també present a Ilerda o a Iluro– està relacionada amb el basc **iri-* 'poble' (cf. Irun o Iruñea). També sembla relacionar-se remotament amb el llatí *VILLA*, amb *Ilios* (forma grega del llatí Troia), i amb l'arrel protoindoeuropea **hwelh* 'governar, ser forta' (De Vaan, 2008, p. 651), ja que les ciutats eren (i són) centres de govern. De *hwelh* procedeix el llatí *VALEO* 'ser fort' i del seu participi actiu actual *VALENS* sorgeix *VALENTIA* (València).

Elda deriva també de l'ibèric **ili* 'poble' (cf. Elx), i probablement es referia al jaciment arqueològic del Monastil (dit en llatí *ELLO*) (Arasa, 2008-2009). En època medieval, *ELLO* s'hauria transformat en **Ella* (pronúncia *El-la*), **Etlà* i *Elda*, sent aquesta última forma la preferida a partir del segle XVI. El nom de la ciutat de Novelda, veïna a Elda, deriva segurament de colons d'Elda que la van fundar, amb el prefix llatí *NOV(A)*.

També coneguda com *Edeta*, el nom **Iliria* (d'on derivaria l'actual *Llíria*) està format per dos lexemes amb una mateixa arrel i semàntica. Aquesta arrel seria la paraula ibèrica **ili* 'poble'. L'arrel **ili* + **ili* (+ sufix */a/*) dóna lloc a **Ililia*. La */i/* inicial es perdria prompte (la triple */i/* en un sol mot n'afavoriria la desaparició), i la segona */l/* esdevindria */r/* per dissimilació. Això donaria lloc a **Liria* que, per influència fonètica catalana palatalitzaria la */l/* inicial i donaria lloc a *Llíria*. Una paraula duplicada suggereix èmfasi (cf. Oriola). Per tant, *Llíria* significaria 'el

poble poble' o 'el poble gran'. De fet, va ser una notable ciutat ibèrica, capital de la tribu dels edetans. Probables cognats de Lliria són la portuguesa Leiria (potser referida a la ciutat de Colippo), i la regió balcànica d'Ilíria (potser referida a la seua capital històrica, Salona, al costat de Split). El nom antic alternatiu de la Lliria valenciana era Edeta (García-Arias i Casanova, 2011, p. 285), que sembla procedir també d'una arrel duplicada *ed + *et (+/a/), de l'arrel protoindoeuropea *wed 'aigua, mullat' (Harper, 2001), havent perdut la /w/ inicial. Edeta significaria 'molta aigua' (cf. amb la ciutat grega d'Edesa, plena de cascades). Edeta (Lliria) tenia molts brolladors (especialment al voltant de l'actual font de Sant Vicent), que eren crucials per a la supervivència en aquesta regió semiàrida.

Aldaia derivaria de l'àrab *al-Daia*, 'la finca, l'hort' (Barceló, 2010, p. 65) (cf. *Addaia* de Menorca i *Daia* d'Oriola) (Membrado-Tena i Iranzo, 2018, p. 258-259). D'origen català són *Vila-real* i la *Vila Joiosa*. *Vila-real* 'vila del rei' es va crear nova de trinca junt al camí reial medieval entre València i Barcelona. Al Regne de València les viles eren pobles que normalment no depenien d'un senyor, sinó directament del rei, fet que els atorgava certs privilegis. *Vila-real*, fundat el 1274 per Jaume I, podria ser un topònim propagandístic per a atraure colons, que tindrien la certitud que no anaven a ser subjugats a la voluntat d'un senyor (més enllà del propi rei). La *Vila Joiosa* és un topònim transparent que vol dir 'la vila alegre'. La *Pobla* de Vallbona és un altre exemple en català/valencià d'assentament humà: a diferència d'una vila, una pobla sí que estava sotmesa a la voluntat d'un senyor (diferent del rei). Vallbona és també un topònim transparent i indica la fertilitat de la vall on s'ubica aquesta població.

3.6. Elements culturals del paisatge: antrotopònims

Pel que fa als noms de persona que designen pobles o ciutats, cal destacar els d'època romana: Ontinyent, Picassent, Crevillent, Carcaixent, Villena o Paterna. Es tracta de noms derivats de propietaris d'una vil·la tardoromana o fundus: el *FUNDUS UNCTUNIANUS* (de *UNCTINIUS*) (*Ontinyent*), el *PICATIANUS* o de *PICATIUS* (*Picassent*), el *CARVILIANUS* o de *CARVILIUS* (*Crevillent*), el *CARCASSIANUS* o de *CARCASSIUS* (*Carcaixent*) o la vil·la *BELIENA* o de *BELIUS* (*Villena*).

Antroponims àrabs són Algemés, Oliva i Vinaròs. *Algemés* podria derivar d'*al-jabbasin*, 'els algepsers o guixaires'. Dos kilòmetres al nord d'Algemés hi ha encara un camí dels Algepsers que comença a les mines d'algeps de la Serra d'Alèdua (Membrado, 2012). Encara que *Oliva* sembla un topònim transparent, en realitat aquest nom derivaria de la tribu amazic dels *Awraba* (Coromines, 1989-1997, vol. VI, p. 29). Quant a *Vinaròs* (medieval *Vinalaroç*) derivaria d'*Abin al-Arus*, 'fill de la núvia' (Membrado-Tena, 2015, p. 92).

L'únic nom de persona d'origen català seria *Montcada*, derivat del noble i militar Pere I de Montcada, que prengué part en la conquesta de València i que fou recompensat amb la torre, anomenada per aquest motiu *de Montcada*, conquerida per Jaume I el 1235 (Membrado-Tena i Iranzo, 2018, p. 258).

3.7. Elements culturals del paisatge: hagiotopònims

Pel que fa a noms derivats de personatges de la religió cal esmentar *Dénia* que s'hauria originat a partir de la deessa Diana. Concretament, la deessa Artemisa (Artemisión) seria venerada pels caçadors de tonyina grecs massalio-tes –que pescaven prop d'Hemeroskopion (que Estrabó situa cap a la costa de Dénia)–, ja que es tracta de la deessa de la cacera i la pesquera i de la natura en general. Amb l'arribada dels romans, aquests degueren adaptar la forma llatina de la deessa –Diana– d'on derivaria el nom llatí *DIANIUM*, i d'ací, per influència fonètica àrab, sorgiria Dénia (Garcia i Casanova, 2011, p. 266). Amb tot, el nom *DIANIUM* podria ser l'adaptació llatina d'un nom prellatí, segons suggereixen diversos autors (ib., p. 265). Resulta suggerent la idea que el nom **Diniu* –que alguns autors suggereixen (i altres descarten) com a antecedent de *DIANIUM*– fora l'origen del nom Dénia. De fet, és més plausible fonèticament que la forma Dénia derive d'un nom com ara **Diniu* que no pas de Diana, que hauria de donar normalment *Jana*, en català (Membrado, 2015, p. 86). **Diniu* podria ser un derivat de θύννος (*thynnos* > tonyina) i, més concretament, de θυννείο (*thynneio*) 'almadrava, tècnica mediterrània de captura de tonyines', ja que la tradició de l'almadrava a la capital de la Marina Alta és ben coneguda des de temps dels grecs i fins fa poques dècades (Fernández, 2005). De θυννείο (*thynneio*) eixiria la forma **Diniu* a partir de la sonorització de la /th/, la simplificació de la doble /n/ i la del diftong /ei/ en /i/. Més tardanament es produiria l'obertura de la primera /i/ i la feminització del topònim per a formar Dénia.

El topònim *Almoradí* procediria de l'àrab *al-Muwalladín*, d'on deriva la paraula muladí, referit a un musulmà d'origen cristià. Quant als hagiotopònims cristians, *Santa Pola*, coneguda en època romana com a *PORTUS ILLICITANUS*, degué formar-se al període tardoromà a partir de *Sancta Paula* (Membrado i Iranzo, 2017, p. 202). *Sant Joan d'Alacant* és un topònim transparent derivat de l'advocació a Sant Joan Baptista. *Sant Vicent del Raspeig* deu el nom a Sant Vicent Ferrer, però hem destacat en aquest article el segment específic *Raspeig* i no l'hagiotopònim, que és més modern. *El Pilar de la Foradada* deriva de l'advocació al Pilar en aquest poble, fundat prop de la torre de guaita dita *la Foradada*.

3.8. Elements culturals del paisatge: infraestructures

Hem arreglat ací una sèrie de topònims diversos –per a la prestació de serveis comunals o particulars– que podem encabir sota l'etiqueta d'*infraestructures*. Ens referim a Manises, que procediria del plural àrab *manàzil* 'hostals' (Barceló, 2010, p. 82), que són establiments relacionats amb la xarxa viària, ja que sempre es trobaven a la vora –i especialment a la cruïlla– d'un camí. Alaquàs prové de l'àrab *al-aquàs*, 'els arcs' (ib., p. 83), per la sèquia de Benàger que havia de travessar el barranc de la Saleta mitjançant un pont amb arcs (hui desaparegut).

Mislata podria derivar del llatí tardà MISCOLATA, ‘barreja, mescla’ (Coromines, 1989-1997, V, p. 288); aquesta *mis(c)lata* es referiria a la presa o assut de Mislata on les aigües de la sèquia homònima estan encara barrejades amb les del riu Túria, abans de començar-ne la difluència. Pel que fa a la xarxa de camins, cal ressaltar Quart (de Poblet), del llatí (AD) QUARTUM (MILLIARIUM) (Coromines, 1989-1997, VI, p. 310), ja que en aquest poble hi devia haver un mil·liari que marcava les quatre milles romanes des de VALENTIA (Membrado-Tena i Iranzo, 2018, p. 259). Petrer deriva de PETRARIUS, ‘pedrera’, i podria referir-se a un camí empedrat –la Via Augusta (tram València-Cartagena)– del qual treien lloses per construccions diverses (Membrado-Tena i Iranzo, 2017, p. 203).

3.9. Elements culturals del paisatge: agricultura

Tres topònims poden considerar-se purament agrícoles: l’*Alfàs* del Pi, derivat de l’àrab *al-fās* ‘camp sembrat, fèrtil’; el *Campello*, forma transparent tardolatina ‘campet’; i Paiporta, del llatí tardà PROPE HORTAM ‘prop de l’horta’, perquè l’alqueria de Paiporta es trobava a la vora mateixa de la sèquia i horta de Faitanar, sense beneficiar-se’n, però, del reg.

4. Discussió

S’han publicat diversos estudis sobre la connexió entre toponímia i paisatge, com ara els de Conedera *et al.* (2007), Arroyo (2010), Ordinas i Binimelis (2013), Alderman (2016) o Nash (2018). Aquests autors mostren com els topònims antics són útils per a recuperar virtualment paisatges extingits. L’aportació principal d’aquest treball és el mètode en el qual els trets lingüístics són validats, a més, pels trets paisatgístics, especialment a l’hora d’analitzar topònims opacs.

El paper de l’observació geogràfica és crucial per a esbrinar el contingut semàntic dels topònims opacs. Aquest article ofereix tres tipus de resultats respecte al contingut semàntic d’aquests topònims valencians. Els uns lliguen amb teories lingüístiques explicades anteriorment –fonamentalment per Coromines (1989-1997) i Barceló (2010)–; els altres parteixen d’aquestes teories clàssiques, que són discutides i contestades amb noves propostes; i, finalment, uns pocs –quasi inexplorats fins ara– són resultat de noves hipòtesis proposades per l’autor.

Els resultats d’aquest article mostren que els noms de ciutats d’origen prellatí solen descriure trets naturals del paisatge i que, conforme s’avança en el temps (Roma, Islam, cristianisme), hi predominen els que descriuen trets culturals del paisatge. Això es deu al fet que, abans de fixar permanentment els seus habitatges en nuclis consolidats, les persones vivien en un hàbitat dispers vinculat a la natura. Per a explotar el territori de forma més eficaç, els colons prellatins necessitaven etiquetar –per primera vegada– cada tret natural significatiu de

l'entorn físic (Capra i Ganga, 2019; Penko Seidl, 2019).

En analitzar els trets del paisatge, els colons solen triar alguns trets (i no uns altres) per la seua significativitat territorial (Tort, 2000). Això implica que, en condicions homogènies d'espai i temps, els topònims solen reflectir els aspectes geogràficament més significatius del territori. El relleu i l'aigua són els trets naturals del paisatge més rellevants que descriuen els topònims prellatins. El relleu és significatiu perquè les muntanyes són fites de control territorial i ofereixen protecció als assentaments (aquest és un fet crucial, donat l'ambient bèl·lic de les Edats del Bronze i del Ferro). Els rius i les fonts són també fites significatives en el paisatge, i solen ser etiquetades abans que altres elements del paisatge menys rellevants (Sublett, 2018). En els entorns mediterranis àrids, les fonts, ullals, rius, rierols, llacunes i marenys són especialment importants, ja que permeten un assentament humà permanent. Aquestes fites responen al principi d'excepcionalitat geogràfica (Tort, 2003): són estranys perquè hi abunden poc i, alhora, són imprescindibles per a l'assentament i la colonització d'un territori.

Quan es consolida el domini sobre l'entorn físic, l'estructura dels assentaments esdevé més complexa i els colonitzadors construeixen fortaleses per a protegir-los. Aquests assentaments i fortaleses són el resultat d'una transformació humana del paisatge natural i, per tant, són trets del paisatge cultural. Els topònims que descriuen trets culturals dels paisatges (com ara assentaments, fortaleses, però també infraestructures i conreus) indiquen una incipient jerarquització de la societat.

5. Conclusió

En aquest article s'han analitzat els noms de les 65 majors ciutats valencianes pel que fa a l'origen lingüístic i al contingut semàntic dels trets del paisatge que descriuen. Restaurar el contingut semàntic dels topònims opacs –especialment d'aquells que no compten amb fonts històriques de suport ni una llengua viva per a comparar– és una tasca difícil que ha de recolzar-se en interpretacions lingüístiques i en fonts històriques indirectes, però sobretot en l'examen i anàlisi dels elements del paisatge.

L'anàlisi toponímica és un mitjà –a voltes el millor o l'únic mitjà– per a desentranyar l'opacitat d'uns noms que descriuen paisatges hui desapareguts, i és crucial per a descobrir més sobre els interessos dels pobles creadors d'aquells noms descriptors de paisatges. Els noms més antics foren creats per societats prellatines –encara poc jerarquitzades i organitzades–. Aquestes societats inestables estaven preocupades sobretot per la colonització de territoris inexplorats i van triar els trets naturals del paisatge per a anomenar els llocs, atès que encara no havien culturitzat el paisatge. Posteriorment, amb el món romà, musulmà i cristià, les societats se sofisticuen i s'organitzen jeràrquicament cada vegada més, de manera que cada vegada creen més topònims derivats de trets culturals del paisatge.

En aquest article s'aplica un mètode d'anàlisi en el qual la versemblança de les estructures paisatgístiques preval sobre els trets lingüístics. Aquest mètode és extrapolable a altres cultures i altres territoris, ja que la lectura de les estructures paisatgístiques contingudes en qualsevol topònim permet interpretar millor les preocupacions de les societats antigues.

Bibliografia

- ALDERMAN, Derek (2016). "Place, Naming and the Interpretation of Cultural Landscapes", dins: Brian GRAHAM; Peter HOWARD [ed.]. *Heritage and Identity*. Farnham: Ashgate, p. 195-213.
- ARASA, Ferran (2008-2009). "La Vía Augusta en el País Valenciano". *Anas* [Mérida], núm. 21-22, p. 341-381.
- ARROYO, Fernando (2010). "Creciente interés geográfico por la toponimia". *Estudios Geográficos* [Madrid], núm. 268, p. 299-309. DOI: <https://doi.org/10.3989/estgeogr.0600>
- BARCELÓ, Carme (2010). *Noms àrabs de lloc*. València: Bromera.
- BAYDAL, Vicent (2018). *Del Sénia al Segura. Breu història dels valencians*. València: Drassana.
- BLAŽEK, Václav (1997). "Indo-European 'Seven'". *Journal of Indo-European Studies* [Washington], núm. 22, p. 9-29.
- CAPRA, Gian Franco; GANGA, Antonio (2019). "The Intangible Heritage of the Anthropocene: The Toponymic Revolution in the Human Age". *Names* [Pittsburgh], vol. 67, núm. 3, p. 125-135. DOI: <https://doi.org/10.1080/00277738.2018.1452887>
- CONEDERA, Marco; Stefano VASSERE; Christophe NEFF; Patrik KREBS (2007). "Using Toponymy to Reconstruct Past Land Use: A Case Study of 'Brüsáda' (Burn) in Southern Switzerland". *Journal of Historical Geography* [Amsterdam], vol. 33, núm. 4, p. 729-748. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2006.11.002>
- COROMINES, Joan (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i els noms de persona de tots els territoris de llengua catalana*. Barcelona: Curial, 8 vol.
- CURCHIN, Leonard (2008). "Place-Names of the Ebro Valley: Their Linguistic Origins". *Palaeohispanica* [Zaragoza], núm. 8, p. 13-33. DOI: <https://doi.org/10.36707/palaeohispanica.v0i8.256>
- DE VAAN, Michiel (2008). *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Leiden/Boston: Brill.
- FERNÁNDEZ, Francisco (2005). "Hemeroskopeion=Thynnoskopeion. El final d'un problema històric mal enfocat". *Aguaites* [Dénia], núm. 22, p. 7-31.
- FURIÓ, Antoni (1995). *Història del País Valencià*. València: IVEI-Alfons el Magnànim.
- GARCÍA-ALONSO, Juan Luis (2005). "Indoeuropeos en el nordeste". *Palaeohispanica* [Zaragoza], núm. 5, p. 235-258.
- GARCÍA-ARIAS, Juan Luis; Emili CASANOVA (2011). *Toponímia hispànica: Origen i evolució dels nostres topònims més importants*. València: Denes.
- GELLING, Margaret (1993). *Place-Names in the Landscape: The Geographical Roots of Britain's Place-Names*. Londres: Dent.
- HAMP, Eric (1992). "Gothic Iup, Welsh Uch, Old Irish Uabar". *Acta Neophilologica* [Ljubljana], núm. 25, p. 9-11. DOI: <https://doi.org/10.4312/an.25.1.9-11>
- HARPER, Douglas (2001). *Online Etymology Dictionary*. <https://www.etymonline.com> (consultat 08/02/2022).
- INE [INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA] (2021). *Padrón municipal*. <http://www.ine.es/> (consultat 08/02/2022).
- JORDAN, Peter (2012). "Place Names as Ingredients of Space-Related Identity". *Oslo Studies in Language* [Oslo], vol. 4, núm. 2, p. 117-131.

- KADMON, Naftali (2000). *Toponymy: The Lore, Laws, and Language of Geographical Names*. New York: Vantage Press.
- LITTON, Burton (1968). *Forest Landscape Description and Inventories. A Basis for Land Planning and Design*. Berkeley: Pacific Southwest Research Station.
- MEIER-BRÜGGER, Michael (2013). *Indo-European Linguistics*. Berlin: Walter de Gruyter.
- MEMBRADO-TENA, Joan Carles (2012). “Toponimia sucronense en Valencia”. *Biblio 3W* [Barcelona], vol. 17, núm. 999. <http://www.ub.edu/geocrit/b3w-999.htm> (consultat 08/02/2022). DOI: <https://doi.org/10.1344/b3w.17.2012.25985>
- (2015). “El lligam essencial entre paisatge i toponímia: el cas dels noms de municipi al nord del País Valencià”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 79, p. 69-97. DOI: <https://doi.org/10.2436/20.3002.01.79>
- (2017). “La relación entre toponimia urbana y topografía en la Ciutat Vella de Valencia: análisis mediante métodos cuantitativos y cualitativos”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* [Madrid], núm. 74, p. 361-386. DOI: <https://doi.org/10.21138/bage.2924>
- (2018). “El papel de la geografía en el análisis del contenido semántico de los topónimos. El caso de Alicante”. *Anales de Geografía de la Universidad Complutense* [Madrid], vol. 38, núm. 1, p. 35-60. DOI: <https://doi.org/10.5209/AGUC.60468>
- (2021). “Interpreting Protohistoric Societies Through Place Names of Landscape Features: A Case Study in València, Spain”. *Landscape Research* [Milton Park], vol. 46, núm. 6, p. 811-827. DOI: <https://doi.org/10.1080/01426397.2021.1914567>
- MEMBRADO-TENA, Joan Carles; Emilio IRANZO (2017). “Los nombres de lugar como elementos evocadores del paisaje histórico. Análisis de la toponimia de los núcleos de población de la cuenca del Vinalopó”. *Investigaciones Geográficas* [Alacant], núm. 68, p. 191-207. DOI: <https://doi.org/10.14198/INGEO2017.68.11>
- (2018). “Anàlisi toponímica de l’Horta de València. Integració dels enfocaments clàssic i crític per a la reconstitució i revaloració del seu país”. *Documents d’Anàlisi Geogràfica* [Bellaterra], vol. 64, núm. 2, p. 247-269. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/dag.396>
- MEMBRADO-TENA, Joan Carles; Ghaleb FANSA (2020). “Toponimia, paisaje y ciencia. El caso de los nombres de municipio de la Plana de Castelló (País Valencià)”. *Cuadernos Geográficos* [Granada], vol. 59, núm. 2, p. 28-52. DOI: <https://doi.org/10.30827/cuadgeo.v59i2.9453>
- NASH, Joshua. (2018). “Drawing, Toponymy, and Linguistic Pilgrimage”. *Journal of Cultural Geography* [Milton Park], vol. 35, núm. 1, p. 133-148. DOI: <https://doi.org/10.1080/08873631.2017.1377496>
- ORDINAS, Antoni; Jaume BINIMELIS (2013). “La caracterización del paisaje de Menorca a través de la toponimia”. *Investigaciones Geográficas* [Alacant], núm. 60, p. 155-169. DOI: <https://doi.org/10.14198/INGEO2013.60.09>
- PELLEGRINI, Battista (1990). *Toponomastica italiana: 10000 nomi di città, paesi, frazioni, regioni, contrade, fiumi, monti spiegati nella loro origine e storia*. Milano: Hoepli Editore.
- PENKO SEIDL, Nadja (2019). “Engraved in the Landscape: The Study of Spatial and Temporal Characteristics of Field Names in the Changing Landscape”. *Names* [Pittsburgh], vol. 67, núm. 1, p. 16-29. DOI: <https://doi.org/10.1080/00277738.2017.1415539>
- PENKO SEIDL, Nadja; Mojca GOLOBIČ (2018). “The Effects of EU Policies on Preserving Cultural Landscape in the Alps”. *Landscape Research* [Milton Park], vol. 43, núm. 8, p. 1085-1096. DOI: <https://doi.org/10.1080/01426397.2018.1503237>
- PENKO SEIDL, Nadja; Damijana KASTELEC; Ana KUCAN (2015). “Between the Physical and Perceptual: Toponyms in Landscape Typology, Management and Planning”. *Annales-Anali Za Istrske in Mediteranske Studije-Series Historia et Sociologia* [Koper], vol. 25, núm. 3, p. 595-608.
- PETROV, Ivan (2013). “Some Observations on the Suffix -nt- in the Indo-European Languages”. *Littera et Lingua* [Sofia], núm. 2013. 3-4. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/en/lilijournal/2013/3-4/petrovi> (consultat 08/02/2022).

- POCKLINGTON, Robert (2010). "Toponimia ibérica, latina y árabe de la provincia de Albacete". *Al-Basit* [Albacete], núm. 55, p. 111-167.
- POKORNY, Julius (1959). *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Bärn: Francke.
- RIESCO, Pascual (2010). "Nombres en el paisaje: la toponimia, fuente de conocimiento y aprecio del territorio". *Cuadernos Geográficos* [Granada], vol. 46, núm. 1, p. 7-34. DOI: <https://doi.org/10.30827/cuadgeo.v46i0.629>
- ROSSELLÓ, Vicenç (2004). *Toponímia, geografia i cartografia*. València: Universitat de València.
- (2009). "La toponímia del primer mapa imprès del País Valencià". *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior* [Barcelona], núm. 115, p. 173-179.
- SAUER, Carl (1956). "The Education of a Geographer". *Annals of the Association of American Geographers* [Washington], vol. 46, núm. 3, p. 287-299.
- SOUSA, Arturo; Pablo GARCÍA-MURILLO (2001). "Can Place Names be Used as Indicators of Landscape Changes? Application to the Doñana Natural Park (Spain)". *Landscape Ecology* [Berlin], vol. 16, núm. 5, p. 391-406. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1017585101389>
- SOUSA, Arturo; Pablo GARCÍA-MURILLO; Şükran SAHİN; Julia MORALES; Leoncio GARCÍA-BARRÓN (2010). "Wetland Place Names as Indicators of Manifestations of Recent Climate Change in SW Spain (Doñana Natural Park)". *Climatic Change* [Berlin], vol. 100, núm. 3-4, p. 525-557. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10584-009-9794-9>
- SUBLETT, Michael (2018). "Offspring Rivers of the United States". *Names* [Pittsburgh], vol. 66, núm. 3, p. 144-155. DOI: <https://doi.org/10.1080/00277738.2018.1453279>
- THORNTON, Thomas (1997). "Anthropological Studies of Native American Place Naming". *American Indian Quarterly* [Lincoln], núm. 21, p. 209-228. DOI: <https://doi.org/10.2307/1185645>
- TILLEY, Christopher (1994). *A Phenomenology of Landscape*. Oxford/Providence: Berg Publishers.
- TORT, Joan (2000). "Toponimia y territorio. Los nombres de los núcleos de población de la comarca del Baix Camp, Tarragona, desde una perspectiva onomasiológica". *Scripta Nova* [Barcelona], núm. 67. <http://www.ub.edu/geocrit/sn-67.htm> (consultat 08/02/2022).
- (2001). "La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc". *Scripta Nova* [Barcelona], núm. 86. <http://www.ub.edu/geocrit/sn-86.htm> (consultat 08/02/2022).
- (2003). "Toponimia y marginalidad geográfica: Los nombres de lugar como reflejo de una interpretación del espacio". *Scripta Nova* [Barcelona], vol. VII, núm. 138, <http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-138.htm> (consultat 08/02/2022).
- TORT, Joan; Alexis SANCHO (2014). "Toponyms as 'Landscape Indicators'", dins: Joan TORT; Montserrat MONTAGUT [ed.]. *Els noms en la vida quotidiana Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 1987-2016. DOI: <https://doi.org/10.2436/15.8040.01.200>
- TUAN, Yi-Fu (1961). "Topophilia, or, Sudden Encounter with the Landscape". *Landscape* [Los Angeles], vol. 11, núm. 1, p. 29-32.
- (1991). "Language and the Making of Place: A Narrative-Descriptive Approach". *Annals of the Association of American Geographers* [Washington], vol. 81, núm. 4, p. 684-696.
- VILLAR, FRANCISCO (1995). *Estudios de celtibérico y de toponimia prerromana*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- WATKINS, Calvert (2000). *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*. San Francisco: Houghton Mifflin Harcourt.
- ZELINSKY, Wilbur (1997). "Along the Frontiers of Name Geography". *The Professional Geographer* [Milton Park], vol. 49, núm. 4, p. 465-466. DOI: <https://doi.org/10.1111/0033-0124.00092>
- (2002). "Slouching Toward a Theory of Names: A Tentative Taxonomic Fix". *Names* [Pittsburgh], vol. 50, núm. 4, p. 243-262. DOI: <https://doi.org/10.1179/nam.2002.50.4.243>